

УДК 82.091

Наталія Ліщинська

ПОРІВНЯЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

Порушується проблема інтерпретації споріднених за тематикою і проблематикою творів, які складають єдине семантичне ціле в контексті світової літератури. Обґрунтовується метод порівняльної інтерпретації як спроба виходу із сучасної „герменевтичної кризи“.

Ключові слова: порівняльна інтерпретація, аналіз, контекст, поетикальні та позапоетикальні домінанти інтерпретації, теоретична модель інтерпретації.

Проблема інтерпретації є повсякчас актуальною для кожного дослідника, особливо тоді, коли він залишається наодинці з твором. Кожен твір як літературний феномен виникає в якусь епоху, представляє якусь національну літературу, зрештою вписується у світовий історико-літературний процес. Завдання інтерпретації полягає в тому, щоб відповісти на ряд запитань, у першу чергу на три основні: В чому полягає традиційність і новизна твору? Яке місце він займає у своїй національній літературі? Як співвідноситься з подібними творами інших національних літератур? Виникає проблема пошуку способу інтерпретування, який дозволив би дати відповіді на всі ці та інші запитання. Пошуки відповідей на них пов'язані з порівнянням.

За експресіоністською теорією оцінювання Бенедетто Кроче, художній твір – явище особливе, неповторне, оригінальне, а тому має розглядатися як окремий феномен і не може порівнюватися з іншими творами. Італійський естет навіть „викидав” порівняльний аналіз і компаративістику з літературознавчого вчення. Але вирвати твір з історико-літературного контексту, епохи, в яку він постав – означає здійснювати „закрити інтерпретацію”, оперуючи тільки матеріалом, представленим у творі. Вихід за межі його поетики буде неможливим. У такому разі дослідник нехтує історичними умовами, в яких постав твір, національно-ментальними особливостями, відтвореними в ньому, та іншими позапоетикальними домінантами інтерпретації, а тому не зможе повною мірою осягнути змістовий (і смисловий) компонент твору. Адже інтерпретація (у вузькому значенні) визначається як метод сучасного літературознавства, який через проникливе й глибоке розуміння літературного твору як єдності його форми і змісту веде до відкриття в ньому глибинної суті [Дет. див. 5]. Подолати „закритість” інтерпретації можна через порівняння. Порівняльна інтерпретація в компаративних дослідженнях є необхідністю, а інтерпретація не виключає порівняння.

Термін „порівняльна інтерпретація” рідко вживаний. Він належить американському теоретикові літератури Рене Веллеку. Як самостійний термін „порівняльна інтерпретація” не функціонує в жодній

терміносистемі, але інтерпретації на основі порівняння неодноразово здійснювалися при дослідженні мандрівних мотивів і сюжетів, а також інтертекстуальності, дослідження якої вимагає зіставлення з першоджерелом. Схожим є метод „надінтерпретації текстів” Умберто Еко: творячи власну інтерпретацію, дослідник бере до уваги й інші інтерпретації того ж твору, порівнюючи їх. Але при здійсненні порівняльної інтерпретації ми не зіставляємо окремо взятих інтерпретацій кожного твору. Нас цікавить зіставлення самих творів.

Світова теоретико-літературна думка свідчить про те, що проблема методу порівняльної інтерпретації є малодослідженою й актуальною. Одна з небагатьох спроб описати цей метод належить німецькому (згодом американському) романістові Гельмуту Гатзфілду. Він відстоює думку про порівняльний характер інтерпретації, оскільки структура і стиль тексту стають більш зрозумілими інтерпретаторові, якщо він розглядає їх через наведення паралелей: „хай це будуть паралелі, що вказують на подібність або різницю, літературні паралелі чи ті, що характеризують явища інших мистецтв (живопис, скульптура, архітектура, музика). Літературні паралелі компаративного типу, усталені на основі теми, спільної у творчості інших авторів, інших епох чи різних культурних ситуацій, потребують такого типу інтерпретації яку, вслід за Лео Шпіцером, можемо назвати „ономатологічною порівняльною інтерпретацією” [3, с. 90].

На основі наведеної вище цитати можемо виділити основні умови порівняльної інтерпретації. Така інтерпретація може здійснюватися при порівнянні двох чи кількох літературних творів, при порівнянні літературного твору із творами інших видів мистецтва (скульптура, живопис, музика).

Умовою зіставлення літературних творів є порівняльність. За Г. Гатзфілдом, інтерпретовані твори мають бути подібними за жанром (опиратися на однакові типи структур), стилістично, можуть належати до тематично різних контекстів. Сучасні критерії зіставності ширші. Береться до уваги жанрова, тематична подібність, подібність на рівні проблематики, синхронність творів. Щодо техніки порівняння різних видів мистецтва, мета яких – допомогти інтерпретаторові повніше розкрити значення літературного твору, Г. Гатзфілд застерігає, що їх засоби вираження настільки різні, що взагалі не піддаються порівнянню. Але без порівняльної інтерпретації різних видів мистецтва не можна було б виділити й охарактеризувати таких загальних понять, як стиль у мистецтві, творча генерація, національні стилі чи стилі певної цивілізації [3, с. 90].

На підставі викладеного вище, порівняльну інтерпретацію можемо визначити як інтерпретацію, яка базується на зіставленні кількох літературних текстів, що мають подібну проблематику, написані в одну епоху, представляють різні національні літератури, чи зіставленні літературного твору із твором іншого виду мистецтва. Ці твори є частками єдиного семантичного поля у світовому мистецтві, яке виникає на основі спільної тематики, проблематики, мотивів. Отже, порівняльна

інтерпретація на базі різнонаціональних літератур є проявом змістової та поетикальної типології. Доцільне дослідження суспільно-типологічних, літературно-типологічних і психологічно-типологічних збігів (Д. Дюрішін) між інтерпретованими творами.

Як зазначалося вище, порівняльна інтерпретація може здійснюватися в площині літератури або на перетині літератури з іншими видами мистецтва. У першому випадку йдеться про порівняльну інтерпретацію на рівні двох словесних текстів. Зіставлювані тексти становлять об'єкт інтерпретації, а домінанта (найчастіше поетикальна), спільна для них – предмет. Інтерпретація спрямовується на дослідження типологічних збігів, подібностей і відмінностей змістової, смислової сторони інтерпретованих літературних творів. Порівняльна інтерпретація на рівні „літературний твір – твір іншого виду мистецтва” дещо складніша. Порівнювані твори не можуть мати спільних формальних доміант, оскільки мають абсолютно різні плани вираження. „Літературна форма завжди затемнена глибоко закоріненою у ній комунікативною функцією (навіть при найбільш експресивній мові) та її стилем, який завжди пов'язаний граматичними правилами” [3, с. 90]. Спільні для творів, що представляють різні види мистецтва, – тематика, сюжет.

В обох випадках обов'язковою передумовою інтерпретації є контакт (діалог – М. Бахтін, інтеракція – Ю. Крістева) із твором, який здійснюється через читання, слухання або споглядання (у випадку інтерпретації творів, що представляють несловесні види мистецтва). До появи самого читача (слухача, споглядача – Н. Л.) твір нібито очікує свого завершення через сприймання” [2, с. 70]. Це вимагає від дослідника ролі вдумливого реципієнта, оскільки він має пізнати й зрозуміти твір.

Під час читання (слухання, споглядання) відбувається сприймання, розуміння і „розщеплення” твору на „сміслові центри”, синтез яких дасть дослідникові можливість сформулювати предмет своєї інтерпретації. Виділяючи його, ми здійснюємо аналіз тексту. Його результатом є своєрідне „перед-розуміння” смислу художнього тексту (у випадку здійснення порівняльної інтерпретації на рівні „літературний твір – твір іншого виду мистецтва” – значення несловесного твору мистецтва, переданого через несловесний код), „гіпотетичне значення цілого твору” (Я. Славінський), що складає основний компонент обох моделей інтерпретації і відбиває позицію інтерпретатора. Слід зауважити, що в цьому випадку йдеться не про літературознавчий аналіз, який дає змогу дослідникові схарактеризувати поетику твору, а швидше про аналіз як логічну операцію, яка є складовою інтерпретації, її початковим етапом. Саме через аналіз ми входимо в „герменевтичне коло” тексту. Адже, формулюючи предмет дослідження, ми надаємо цілості тексту певного гіпотетичного значення, яке логічно впливає зі значень виділених „сміслових центрів” твору, а потім пояснюємо значення цих „сміслових центрів”, поступово реконструюючи значення цілого. Визнаємо, що при здійсненні інтерпретації, ми не можемо

повністю відкинути літературознавчий аналіз. Адже здійснюючи такий аналіз, ми досліджуємо форму твору, інтерпретуючи, звертаємось до змістової сторони художнього полотна. Оскільки зміст і форму розірвати неможливо (бо ж усяка форма наповнена змістом, а кожен зміст реалізується в певній формі), ми не можемо інтерпретувати, не аналізуючи. В ході дослідження аналітичні дані стають основою для інтерпретації. Адже саме за допомогою аналізу визначаються її поетикальні домінанти.

При здійсненні порівняльної інтерпретації ввійти в „герменевтичне коло” тексту значно важче, оскільки воно подвійне, а то й потрійне, адже утворюють його „герменевтичні кола” порівнюваних текстів. Завдання дослідника – зрозуміти глибинний зміст кожного інтерпретованого тексту й виокремити ті домінанти інтерпретації, які в найбільш загальному контексті дозволили б розглядати обрані для інтерпретації тексти як певну „цілість”, яка має спільні, подібні та відмінні (індивідуальні) риси.

Аналітичний етап інтерпретації не завершується „входженням” у „герменевтичне коло” тексту. Інтерпретація не може бути „закритою”, інакше вона перетвориться на аналіз. Щоб уникнути цього, дослідник мусить визначити не лише гіпотезу значення твору, а й контекст, який робить інтерпретацію можливою. Як розуміти цей контекст? Сучасна теорія літератури подає кілька варіантів. Януш Славінський виділяє два рівні контексту: перший пов’язаний із самим текстом. Дослідник назвав його *kontekst macierzysty*. Він включає історико-літературні та соціопсихологічні умови, в яких виник твір. Співвіднесеність твору зі смаками і літературними (естетичними) уподобаннями інтерпретатора, а також з тими нормами й постулатами, які проголошує автор, коли намагається своїм твором впливати на перебіг літературного процесу, частиною якого цей твір є, складають другий рівень контексту інтерпретації. Залежно від того, який із цих рівнів більш виразний, Я. Славінський визначає два типи інтерпретації: історико-літературну (*interpretacja historycznoliteracka*) і критичну (*interpretacja krytycznoliteracka*) [7, с. 155].

Американський теоретик літератури Ерік Гірш у праці „Об’єктивна інтерпретація” (пол. переклад „*Interpretacja obiektywna*”) говорить про значеннєвий контекст, який складається з окремих значень твору, горизонту читацьких сподівань і припущень, і є одним із критеріїв верифікації результатів інтерпретації [4, с. 75].

У нашому розумінні контекст мають складати ті фактори, які впливають на перебіг інтерпретації та визначають її напрям. Подібно до Я. Славінського, виділяємо два пласти контексту: внутрітекстовий (значеннєвий) і позатекстовий. Внутрітекстовий контекст формується в межах самого твору. Його складають усі можливі значення твору (горизонт твору) і горизонт читацьких сподівань.

Позатекстовий контекст має складнішу структуру. Перший його пласт формують історичні умови, в яких постав твір, місце, час його написання, середовище, в якому перебували автор і читач, національні

особливості, відтворені в ньому, філософську і психологічну основу (якщо йдеться про психологічний чи візіонерський твір), відтворення авторської позиції та ін.

Другий пласт позатекстового контексту інтерпретації становить певна наукова концепція (філософська, соціологічна, критична, психологічна тощо), яка є теоретико-методологічною основою інтерпретації. Вибір такої основи значною мірою залежить від специфіки предмета інтерпретації. Вона визначає той кут зору, під яким інтерпретується твір, тобто спрямованість інтерпретації (Залежно від обраного підходу до інтерпретації літературного твору, виділяють різні види інтерпретації. Наведемо кілька прикладів. Ф. Шлейермахер, який започаткував методологічні дослідження в галузі герменевтики, виділяв граматичну й технічну (психологічну) інтерпретації, беручи за основу специфіку предмета дослідження й мету, поставлену інтерпретатором. П. Рікер виділив 3 герменевтичні моделі інтерпретації: психологічну, історичну та іманентну. Наведена класифікація є своєрідним логічним підсумком теоретичних надбань його попередників у галузі герменевтики. Г. Маркевич виділяє кілька типів семантичної інтерпретації літературного твору – інтерпретація авторська, історична, історична ідеальна, адаптаційна проєктуюча й адаптаційна підсумкова [5, с. 180-181]). „У сучасному літературознавстві інтерпретація у найбільш досконалих проявах пов'язується із такими напрямками наукових досліджень, як психоаналітична критика, марксизм, екзистенціалізм, „нова критика”, лінгвопоетика. Спільним для них є єдина основа – герменевтична теорія інтерпретації” [1, с. 317].

Аналітичний етап інтерпретації завершується визначенням її контексту і формуванням певної інтерпретаційної моделі. Другий етап інтерпретації ми назвемо творчим з огляду на те, що, визначивши предмет і теоретичні засади своєї інтерпретації, дослідник на основі чужого тексту має створити своє висловлювання про нього – своєрідний „метатекст”. Він може довільно вибрати напрямок дослідження, адже художній твір не є „цілісним укладом” з „єдино правильним” прочитанням, яке доходить до його застиглому центру”. Таких центрів може бути більше, а існування кожного з них значною мірою визначається через теоретичні основи, переконання, погляди, „з якими приступаємо до інтерпретації” [7, с. 151-152].

Визначаючи предмет інтерпретації, її теоретичні основи, смислові центри твору на основі певного підходу до його прочитання, інтерпретатор певним чином впливає на художній твір. У свою чергу, текст твору, як окремий світ (П. Рікер), „чинить спротив” інтерпретаторові, дещо обмежуючи його владу над собою [Див. 6].

По-перше, це обмеження проявляється в тому, що між інтерпретатором і предметом дослідження завжди є дистанція, яка постійно змінюється: предмет дослідження то зближується (міститься у прямих висловлюваннях), то віддаляється („ховається” в підтекстових пластах, художніх деталях, алегоріях, символах, алюзіях, ремінісценціях

тощо). Це перешкоджає інтерпретаторові утримувати однакову дистанцію між інтерпретованим текстом і власним „метатекстом”.

По-друге, інтерпретований твір становить об’єкт інтерпретації. Будучи висловлюванням про якийсь конкретний твір, вона не може виходити за його рамки. Повністю „позбутися” впливу твору інтерпретатор не може. Як зауважив Я. Славінський, „Власна мова інтерпретатора, всупереч всяким зусиллям, не може протистояти діалогічному (підкреслення авторське. – Н. Л.) зараженню коментованим текстом” [8, с. 307]. Художній текст входить у „метатекст” інтерпретатора як цитата, перефразоване висловлення авторської позиції, як „своєрідна невласне пряма мова”, до якої мусить вдаватися дослідник, якщо хоче зробити явною приховану інтенцію творця” [Там само] або пояснити підтекст твору. Все це змушує інтерпретатора вдаватися до застосування „самооборонної стилістичної тактики” (Я. Славінський): постійно підкреслювати різницю між мовою художнього твору і мовою власного „метатексту”. По-третє, специфіка предмета дослідження теж спрямовує інтерпретацію в певне русло, вимагаючи від інтерпретатора відповідної теоретичної підготовки.

Поряд із внутрітекстовими факторами, що визначають „межі” інтерпретації, існують і позатекстові. До них належать специфіка світогляду інтерпретатора, його читацький досвід, враження від твору, рівень теоретичної підготовки і ступінь взаємодії його інтерпретації з іншими прочитаннями інтерпретованого твору. Незважаючи на те, що чужі інтерпретації допомагають визначити свій спосіб прочитання обраного твору, існує небезпека надмірного захоплення ними. Це веде до необ’єктивності (інтерпретатор під впливом думки інших „губить” свою, починає інтерпретувати крізь призму чийогось прочитання досліджуваного ним тексту), „підміни” об’єкта інтерпретації (ним стає уже не текст твору, а тексти-інтерпретації інших авторів). Той, хто інтерпретує, знаходиться в рамках між суб’єктивізмом та об’єктивністю. В цьому випадку має місце не „конфліктний діалог” на рівні „твір – інтерпретатор”, а „конфлікт інтерпретацій” (П. Рікер) одного твору.

Беручи до уваги специфіку предмета дослідження, текстуальні й позатекстові межі інтерпретації, її теоретико-методологічну основу, дослідник формує модель своєї інтерпретації, як зазначає Я. Славінський, доходить до певної „граматики”, яка проектує перебіг інтерпретації [Див. 7, с. 154], і здійснює саме дослідження.

Завершальний етап інтерпретації – підсумковий. На цьому етапі підводиться підсумок усього дослідження. Інтерпретатор висвітлює своє розуміння твору, дає йому оцінку, яка не обов’язково має бути висловлена прямо. Адже всяка інтерпретація являє собою певний погляд на твір і під певним кутом зору висвітлює його змістову (швидше – смислову) сторону, залишаючи простір для подальших досліджень.

Дослідження показало, що порівняльна інтерпретація є складною логічною операцією, яка здійснюється поетапно й базується на зіставленні двох чи кількох порівнянних літературних текстів або на рівні зіставлення літературного твору з творами інших видів мистецтва.

Її мета полягає в тому, щоб простежити, чи подібні авторські інтенції у творах зі схожою проблематикою, порівняти художнє втілення різних поглядів на одну й ту ж проблему, принцип добору художнього матеріалу.

„Перед-розуміння” змістової і смислової сторін тексту, визначення предмета, об’єкта, внутрітекстового і позатекстового контекстів, поетикальних і позапоетикальних домінант, „теоретико-методологічної основи” порівняльної інтерпретації є необхідними умовами її здійснення.

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром’яка. – К.: ВЦ Академія, 1997. – С. 225-226.
2. *Фізер І.* Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Метакритичне дослідження. – К.: АТ Обереги, 1996. – 192 с.
3. *Hatzfeld H.* O problemie interpretacji literackiej ponownie // *Studia z teorii literatury.* Archiwum „Pamiętnika Literackiego”. – II. – Pod red. K. Bartoszyńskiego, M. Głowińskiego, H. Markiewicza. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1988. – S. 51-80.
4. *Hirsch E.D.* Interpretacja obiektywna // *Studia z teorii literatury.* Archiwum „Pamiętnika Literackiego”. – II. – Pod red. K. Bartoszyńskiego, M. Głowińskiego, H. Markiewicza. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1988. – S. 81-92.
5. *Markiewicz H.* Interpretacja semantyczna dzieł literackich // *Markiewicz H.* Wymiary dzieła literackiego. – Kraków – Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1984. – S. 167-188.
6. *Ricoeur P.* Hermeneutyczna funkcja dystansu // *Ricoeur P.* Język, tekst, interpretacja. – Warszawa: PWN, 1989. – S. 224-245.
7. *Ślawiński J.* O problemach „sztuki interpretacji” // *Ślawiński J.* Prace wybrane. – T. II. Dzieło, język, tradycja. – Kraków: Universitas, 1996. – S. 148-158.
8. *Ślawiński J.* Uwagi o interpretacji (literaturoznawczej) // *Problemy teorii literatury.* – Seria 4. Prace z lat 1985-1994. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998. – S. 305-318.

Summary

The article deals with the problem of method of comparative interpretation. Theoretical model of this interpretation is also represented.

Key words: comparative interpretation, context, dominants of interpretation, theoretical model of interpretation.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2007